

“FELATUN BEYLE RAKİM EFENDİ”^{*} ROMANINDA GELENEKSEL ANLATIM ŞEKİLLERİNİN TESİRLERİ

Salih OKUMUŞ^{*}

ÖZET

"Felatun Beyle Rakım Efendi" bir karakter romanıdır. Romanda, Tanzimat'tan sonraki Türk toplumunda türeyen "alafranga" tipi ile batılılaşmayı doğru anlayan, temelde köküne bağlı, yerli tipi anlatılır.

A. Mithad, romanda "ak ile kara" gibi birbirine zıt iki tipi geleneksel anlatım şekillerinden olan masal, halk hikayeleri, meddah hikayeleri vb'den etkilenecek şekilde ortaya koymuştur. Yazar, olayları anlatırken kendi aradan çekilmez; taraf tutar. Romanda yazarın, bakış açısıyla birleşen kahramanlar karakterlerden ziyade tipleri temsil ederler. Bu itibarla eser mesnevilerle benzerdir. "Felatun Beyle Rakım Efendi" romanında halk kültür unsurları da sıkça kullanılmıştır. Aşık ve şalk hikayelerindeki sohbet havası, kıssadan hisse bölümlerindeki izleyiciye sesleniş ve bilgilendirme romanın teknik yapısını oluşturur.

Kısacası, Tanzimat dönemi Türk romanlarından olan "Felatun Beyle Rakım Efendi" romanına bir göz atıldığı zaman geleneksel anlatım şekillerinden faydalandığı görülecektir.

Anahtar Kelimeler: Batılı tipler, Ahmet Mithat, Tanzimat Romanı

ABSTRACT

The novel "Felatun Beyle Rakım Efendi" is a character analysis. This novel is about the relations between two characters following the Tanzimat (Reformation) period in Turkish society. New fashioned characters named "alafranga" and another one who were able to comprehend westernization, indigenous and embracing the cultural roots.

A. Mithad, in his novel, establishes these two opposite characters

^{*} A. Mithad Efendi, *Felatun beyle Rakım Efendi*, İstanbul, 1292/1876

^{*} Yard. Doç. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, Ordu Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

in a dichatohnic manner by using the form of expressions though popular stories. The writer exhibites partiality in explanations and makes us feel him through questions and exclamations like "hi", "what about you? ", "lets.." ..

Briefly, it can be stated that by having an overall look at the novel "Felatun Beyle Rakım Efendi" it will be clear that there are many forms of traditional expression in Turkish novel during Tanzimat(Reformation)period.

Key words:Western charecters, A. Mithat, Novel in Tanzimat period.

* * *

“Felatun Beyle Rakım Efendi” bir karakter romanıdır. Roman, baştan sona kadar “*ak ile kara*” gibi iki zıd karakterin çeşitli konu ve durumlarda davranış ve düşünce farklılıklarını ortaya koymak için kaleme alınmıştır. Bu maksatla yazar, Felatun Bey’le Rakım Efendi’yi çoğu zaman aynı zaman ve mekanda, bazen de ayrı zamanlarda aynı mekân ve kişilerle buluşturarak karşılaştırır.

Roman, Tanzimat’tan sonra Türk toplumunda türeyen “*alafranga*” tipi ile Batılılaşmayı doğru anlayan, temelde köküne bağlı, yerli tipi anlatır.

Romanın I. Bölümünde, Felatun Bey’in öğrenimi, aile çevresi ve sosyal hayatı tanıtılır. Felatun Bey, Mustafa Merakî adında “*alafranga meşreb*” bir zatın oğludur. M. Merakî Efendi aslen Üsküdarlı’dır. Bağ-bahçesi vardır. Eşinin ölümünden sonra buradaki malını “*ucuza pahalıya bakmadan*” satar. Tophane’nin Beyoğlu’na yakın bir mahallesinde güzel bir ev inşa ettirir.

Felatun Bey, okul çağına geldiğinde Rüştüye’ye verilir. Bir Fransızca hocası tutulur. M. Merakî Efendi kendisi tahsil görmediğinden çocuğunun tahsiline nezaret edemez. Böylece Felatun Bey, iyi bir aile ve mektep terbiyesi göremez.

Felatun Bey’le Mihriban Hanım, böyle *alafranga* bir aile içerisinde Türk örf ve adetlerine tamamıyla aykırı bir tarzda yetiştirilirler.

Felatun Bey, okulu bitirir bitirmez "büyükçe kalemlerin birinde" memur olur. İlerleme gayreti, çalışma isteği yoktur. Çalışmaktan çok vaktini eğlence ile geçirir. Mithad Efendi Felatun'un "bir haftalık iş ve eğlence programını" verir.

II. bölümde ise Rakım Efendi ve aile çevresi tanıtılır. Rakım Efendi'nin gerek aile çevresi, gerek ahlak ve yetişme tarzı Felatun'dan bütünüyle farklıdır. Tophane Kavaslarından birinin oğlu olan Rakım Efendi, küçük yaşında babasını kaybeder. Annesi ve cariyelerinden başka kimsesi yoktur. Babasından Tophane civarlarında "*üç odalı kümese benzeyen bir ev*" miras kalmıştır.

Bu fakir insanlar, ellerinin emekleriyle hiç kimseye muhtaç olmadan geçinirler. Bu çalışkan ve namuslu aile çevresinde yetişen Rakım da çalışkan ve namuslu bir delikanlı olur. Annesi, Rakım'ı büyüttükten sonra vefat eder. Fedai kalfa, kendini Rakım'a feda eder.

Yazar, Felatun Bey'in zamanını nasıl boşa harcadığını gösterdikten sonra da Rakım'ın günlerini nasıl faydalı şeylerle geçirdiğini anlatır.

Felatun Bey ile Rakım Efendi'nin ailevi durumları, yetişme tarzları, kültürleri, zaman ve işe verdikleri değer, çok farklıdır. Mithad Efendi, bu iki tiple devrinin okuyucularına müspet ve menfi iki tipi göstermek istemiştir. Roman, baştan sona "ak ile kara" gibi birbirine zıt olan iki insan tipinin çetli konu ve durumlarda davranış ve düşünce tarzları arasındaki farkı ortaya koymak maksadıyla kaleme alınmıştır. Romanın kompozisyonunu tayin eden bu fark ve mukayesedir.¹

Yazar, Felatun Bey ile Rakım'ı okuyucusuna tanıttıktan sonra onları karşılaştırmaya devam eder. Her ikisini de bir İngiliz ailenin dostu yapar. Bu ailenin kızlarına Türkçe ders veren Rakım ile onları ziyarete gelen Felatun'u İngiliz ailenin yanında izleriz. Mesela, Türkçe konusunda bir tartışma yapılır ve Felatun'un cahilliği ortaya çıkar. İkisi de ayrı ayrı bu aile ile birlikte ada açıklarına doğru bir sandal gezisi yaparlar. Felatun korkaklığı nedeni ile eğlence konusu olurken, Rakım iyi bir denizci olduğunu kanıtlar. Rakım, İngiliz

¹ KAPLAN, Mehmet, Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar II, Dergah Yayınları, İstanbul, 1987, s.101.

ailesinin sevgisini ve güvenini kazanır, Felatun ise İngilizlerin aç kadınına sarkıntılık gibi edepsizlikleri yüzünden evden kovulur.²

Gerçi, Ahmet Mithad, Felatun'un yetiştiği çevreden ve aldığı terbiyeden başlayarak alafrangalık merakı ile alay eder. Felatun'u zaman zaman gülünç durumlara düşürür. Züppelik gereği giydiği dar pantolonu dans ederken cart diye yırtılır. İngiliz ailesinin aşçı kadınına sataşırken üstüne mayonez dökülür. Aşçı kadınına sarılıyorum derken evin hanımına sarılır. Romanda böyle kaba mizah yoluyla yapılan bir alay vardır. Bununla birlikte asıl amaç israfın ve hesapsızlığın neden olacağı felakete ve buna karşılık çalışarak para kazanmanın ve tutumlu yaşamının getireceği mutluluğa işaretlerdir.³

Yazar, bütün bu karşılaştırmalarda Rakım'ı kendinden emin, güvenilir, kültürlü ve sevecen bir şekilde tanıtır. Felatun'u ise cahil, korkak, şımarık ve gülünç yönleriyle romana yansıtır.

Felatun'un ölen babasının mirasına konmasıyla iki genç daha çok "*ekonomik tutum*" bakımından karşılaştırılır. Felatun Bey ile Rakım'ın birer metresi vardır. Felatun'un ki şarkıcı bir aktrist, Rakım'ın ki ise piyano hocasıdır. Kadınlardan birincisinin gözü parada, tam bir erkek avcısı, ikincisi ise hiç bir maddi beklentisi olmayan ve yanındakini seven gerçek bir dosttur. Romanda kahramanların kadın karşısında aldıkları tavır, Mehmet Kaplan'ın da belirttiği gibi "*tamamıyla kendi mizaçlarına uygun*" bir şekilde tezahür eder.

Yazar bu iki genci kısa bir tiyatro bahsinde karşılaştırır: Felatun hafif kadınların locasında kahkahalarla vakit geçirir, Rakım ise tiyatroya giriş bileti alarak girer. Kibar aile localarına davet olunur, itibar görür, övülür.

Felatun ile Rakım'ın farklarını ortaya koyan diğer bir olay da; Kâğıthâne gezisidir. Rakım, hafta ortasında Kâğıthânenin تنها olduğu bir günde, masrafsız, masum eğlencelerle güzel bir gün geçirirken, Felatun Bey sırf metresinin gönlü olsun diye, kalabalık bir Cuma günü avuç dolusu para harcayarak, iki çalgı takımının eşliğinde, gürültü, patırtı içerisinde Kâğıthâne'yi bir baştan bir başa dolaşır.

² MORAN, Berna, Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I, İletişim Yayınlar, İstanbul, 1983, s.46.

³ MORAN, (1983: 46).

Felatun Bey ile Rakım Efendi'de düzenleyici ilke, yazarın gerçek yaşamda doğru olduğuna inandığı İslam ideolojisidir. Romanın öğeleri bu görüş üzerine kurulur. Yazar, olay örgüsünü doğru ve yanlış batılılaşma fikrini izah etmek üzere iki kişinin tipik davranışlarını sergilemek amacıyla düzenliyor. Bundan ötürü Felatun Bey ile Rakım Efendi'de birbirini izleyen olaylar arasında bir nedensellik bağı da bulunmaz. Her biri romana yazarın görüşünü kanıtlamak için alınmıştır. Kâğıthâne gezisi, Ziklas ailesi, metresler, tiyatro vb. bu iki kahramanı karşılaştırmak için gelişigüzel sıralanmıştır. Kısaca Felatun Bey ile Rakım Efendi'de kişiler ve olaylar romanın anlamını belirtmek maksadıyla seçilmişlerdir.

Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında zaman ve vak'a gayet yavaş bir tempo ile ilerler. Romancının gayesi, bir vak'ayı hikâye etmek değil, iki insan tipinin zihniyet ve davranışlarını göstermektir. Bu yüzden zaman ve Mekân birliğine riayet edilmez. Roman yapı bakımından biraz dağınık görülse de onları birleştiren sağlam bir temel vardır; mukayese. Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat'ta vaka zaman içerisinde gelişir ve bir kriz noktasından sonra aniden bir facia ile sona erer. Mithad Efendi'nin karakterlerini çeşitli açılardan incelemeye çalışması, zaman ve Mekân içerisindeki serbestçe dolaşımı sağlaması Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat'ta olmayan bir zenginliği kazandırır. Burada iki kahramanın hayat sahneleri birer küçük tablo gibi sunulur. Konuşma ve diyaloglar Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat'tan daha başarılıdır.⁴

A.Mithad Efendi romanında, şahısların mizaç ve karakterleriyle davranış tarzları arasında sıkı bir münasebet kurar. Bu da dramatik bir roman özelliği taşıyan Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat'dan farklı bir özelliktir. Burada şahısların hareketleri kendi kaderlerini değıtirdiğı halde Felatun Beyle Rakım Efendi'de tam ters bir ilişki söz konusudur.Şahıslar, davranışlarıyla kendi kaderlerini tayin ederler. Felatun Beyle Rakım Efendi'de, Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat'taki "hareket" in yerini mizaç ve karakter alır. Mithad Efendi, kahramanlarına ruh halleriyle içinde buldukları durum, sosyal çevre

⁴ KAPLAN, (1987:102)

ve kültürleri arasında sıkı münasebetler kurdurur.⁵

A. Mithad Efendi, -diğer romanlarında olduğu gibi- Felatun Beyle Rakım Efendi romanında okuyucusuyla kendisi arasında sıcak ve samimi bir alaka kurar. Bunu daha romanın ilk sahifelerinden itibaren hissederiz. Mehmet Kaplan'ın tabiriyle adeta “*merhaba*” der gibi başlar. Okuyucuyu karşısında hisseden A.Mithad Efendi, roman boyunca bu samimi ifade tarzını muhafaza eder. Zaman zaman; “*bana sorarsanız?*”, “*haydi bakalım*”, “*kim hesap edebilir?*”, “*ne dersiniz?*”, “*vay!*”, “*amma yaptınız ha!*”, “*niçin olmasın?*” gibi soru ve ünlem cümleleriyle direk okuyucuya seslenir, onlarla karşısındaymış gibi bağ kurar; sıcaklığını, cana yakınlığını, hoşsohbetliğini tüm çıplaklığıyla gözler önüne serer.

Romancı ile okuyucu, roman kahramanlarının hayatını beraberce seyir ve tetkik ederler. Mithad Efendi zaman zaman okuyucusuna, romanın kahramanı hakkında soru sorar ve onların sorabilecekleri muhtemel sorulara cevap verir. Bu davranış tarzı, bizi, roman sahifesinden gerçek hayata bakış tarzımızı yakınlaştırır, bizzat gerçek hayatın içine sokar. Romandan beklenen biraz da bu değil midir?

Romanın baştan sona kadar “*ak ile kara*” gibi iki zıt karakterin, iki dünya görüşünün, iki medeniyetin çeşitli konu ve durumlarda, davranış ve düşünce farklılıklarını ortaya koymak için kaleme alınmış olduğunu belirtmiştik. Bu maksatla yazar, Felatun Beyle Rakım'ı olay örgüsü içerisinde, çeşitli zaman ve mekânlarda sık sık karşılaştırır. Burada Ziklas ailesi bu iki kahramanı bir araya getiren bir araç gibidir. Buluşmalar bu ailenin ekseninde gerçekleşir, tabii mukayese de. Yazar buluşmanın ve mukayesenin sınırlarını bu ailenin vasıtasıyla belirler. Yazar, bu ailenin gerçek anlamda Batı'yı temsil etmesinden yararlanarak, alafranga meraklısı Felatun'u bu çevre içerisinde çeşitli gülünç şekillere sokar ve okuyucunun gözünden düşürür, adeta rezil eder. Yazar, Felatun'un Avrupaî olmak uğruna öğrendiği yarım yamalak Fransızcasına, tuttuğu Avrupalı aktrist metresine, eğlencelerine, hileli kumarına, dar pantololununa, şaşkınlığına, babasının ölümü üzerine yas tutuşuna bıyık altından güler ve alay

⁵ KAPLAN, (1987:102)

eder. Okuycunun da onunla alay etmesini sağlamak için gerçek manada Batılı olan Ziklas ailesini romanın kurgusu içinde önemli bir yere oturtur. Rakım Efendi ise, tam bir Osmanlıdır. Batıyı ve Doğuyu çok iyi bilir. Felatun'un düdüğü hatalara düşmez. Saygı duyulan biri haline gelir.

Bu açıdan yazarın ve İngiliz aile fertlerinin bu iki kahramana bakışları çok önemlidir. Yazar, Felatun'u batılılaşma meraklısı, alafrağa, cahil bir mirasyedi olarak değerlendirir. İngiliz ailenin de bakışı bundan farklı değildir. Kadınlara düşkün, cahil , güvensiz züppe bir tip... Dikkat edilirse, yazarın ve İngiliz ailenin iki kahramana bakışı da birleşir. Yazar Rakım için, "*çalıkan, dürüst, güvenilir, Doğu ve Batı kültürünü bilen, şiir ve musikiden haberdar biri*" diye bahseder. Ziklas ailesi de bunu tasdik eder.

Romanda önemli bir hususta, yazarın Avrupa'ya bakışı ve bazı tesbitleridir.İngilizleri kibar, ancak meraklı ve çekingen olmayan yapıları ile tanıtılır. Bazı adet ve geleneklerinden bahseder. Üstelik bunları İngilizlerin kendi ağızlarından işitiriz.

Yazar bununla yetinmez, romanına aldığı yabancılara Osmanlı'yı ve Osmanlı adetlerini, kültürünü kendi ülkeleriyle karşılaştırma görevi de yükler. Bu Avrupalı insanlar çoğu zaman Osmanlı'ya ve Osmanlı kültürüne hayran kalırlar. Bu şekilde Mithad Efendi, batılılaşmak için çırpınan "*alafrağa züppeleri*" uyarır.

Roman, genel olarak üç temel fikir üzerine kurulmuş gibidir. Bunlar; "*çalışmak, tutumluluk ve eğitimin önemi*" dir.

Mithad Efendi, batılılaşmayı bu kavramlara indirgeyerek; biri olumlu, diğeri olumsuz iki tip ortaya koymuş ve olayları bu iki tipin etrafında geliştirmiştir. Bu nedenle yazarın o kadar hayranlıkla tasvir ettiği Rakım Efendi, bir çok bakımdan A. Mithad'ın kendisine benzer. O da Mithad Efendi gibi çalarak, alnının teri ile para kazanmış, başarı ve saadete kavuşmuştur.

Çalışma hayatında özellikle ticareti ön plana koyar. Rakım, Fransızca kitap tercüme etmek suretiyle para kazanmaya başlar. Boş durmaz özel ders verir. Bununla da yetinmez, bir Ermeni'ye arıza ve mektup yazar. Matbuat'ta gazete ve mecmualara; yazı ve çeviriler

yapar. Rakım çalışmaktan yorulmaz. Gece gündüz çalışır. Hangi işi bulursa onu yapar, iş seçmez. Mithad Efendi para konusunda bir muhasebeci titizliğiyle paranın hesabını yapar.

Ahmet Mithad Efendi Rakım'ın çalışmasına hayrandır. Romanın bir yerinde ondan bahsederken, babacanca; “...*Hiç Rakım için iş bulunur da kabul edilmemek mümkün olur mu? Herif iş makinesi!...*” diyerek onu yüceltir.

Rakım Efendi'nin dostlarının çoğu ekalliyetler ve azınlıklardır. Tek Türk dostu Felatun Efendi'dir. O da kurgu gereğidir. Rakım Efendi çalışmayı ve ticareti seven bir insandır. Osmanlının son dönemlerinde, Tanzimat Fermanı ve kapitülasyonlardan sonra ticaret Avrupa devletleri ve azınlıkların lehine gelişir ve sonuçta ticaret onların eline geçer. Mithad Efendi, bu gerçeği görmüş gibidir. Ekonomisi çöken bir milletin ayakta durması güçleşir. Yazar bunun bilincindedir. Bu maksatla Rakım'ı ekalliyetler ve azınlıklar içine sokar. Ticareti onların içinde öğretir. Onlar gibi çalışkan ve tutumlu biri olur. Mithad Efendi Rakım'ı ticari hayata sokmakla, ticaretin önemini ve aydın insanların bu konuya eğilmelerini işaret eder gibidir.

A. Mithad Efendi Rakım'ı bize numune-i ahlak olarak tanıtır. Tanzimat gibi bir “*kültür değişimi*” ve “*geçiş döneminde*” Rakım'ın hiçbir felsefi ve içtimaî huzurluk yaşamamış olması pek doğru değildir. Zaten bu noktayı Tanpınar da tenkit eder. Gerçekten Doğu ve Batı arasında bir senteze ulaşmaya Rakım'ın bu huzursuzluğu duymayışını, hatta kendisinden çok emin ve rahat davranışlarını anlamak oldukça zordur. Öyle zannediyorum ki, Mithad Efendi, ülkenin içinde bulunduğu son derece zor şartlar içinde bir aydınının içtimaî ya da felsefi bir rahatsızlık duymasını yanlış bulur. Bu düşünce Rakım'ı baskı ve rahatsızlıklardan uzak tutar. Bunu başarabilmek için de, Rakım çok çalışkan bir iş makinesi olarak gösterilir. Bu da Rakım'ı düşünmekten alıkoyar. Oysa Tanzimat, Doğu ve Batı kültürünün sentezini amaçlıyordu. Bunun için de düşünmek ve yorum yapmak şarttı. Düşünmekten ve yorumlamaktan uzak olan Rakım Osmanlı-İslam kültür dinamiklerine sıkı sıkıya dayalı bir Batılılaşmadan yana olur.

Rakım'ın bu entellektüel krizi yaşamayı büyük ölçüde yazara

bağlanmalıdır. Çünkü Rakım, biraz da yazar temsil eder. Tanzimat dönemine spürtüalist ve materyalist felsefeye dayalı iki görüş hakimdir. Oysa, Mithad Efendi'nin felsefi bir derinliği yoktur. Felsefî ve içtimaî bir huzurluk yaşamamış entellektüel krizden kilometrelerce uzak bir yazardan bu huzursuzluğu ve krizi yaşayan bir karakteri canlandırmasını beklemek ne kadar doğru olur ki?

Mehmet Kaplan, bu iki tipin Tanzimat'tan sonra Türkiye'nin içine girdiği medeniyet değişimi ile sıkı ilgisi olduğunu söyler. Buna göre; "*Felatun Bey Batıyı sathi şekilde taklit eden insanların örneğidir. Rakım ise Mithad Efendi'nin bizzat kendisinin olmaya çalıştığı yeni Türk tipidir.*"⁶

Rakım Efendi çalışmayı, para kazanmayı ve dünyada mesut olmayı gaye edinen Avrupalı bir burjuva tipini hatırlatır. Böyle olmakla beraber Rakım Efendi tam bir Osmanlı'dır. Ağır başlı, görgülü, Efendi, şahsiyetini muhafaza eden, Avrupalıların bile kendisine saygı duydukları bir Osmanlı.⁷

Felatun Bey ile Rakım Efendi romanı bu cephesiyle sosyal bir mana taşır. Burada Şemsettin Sami'nin eserinde olduğu gibi eski Türk örf ve adetlerine karşı cephe alınmamış, bilakis onların en güzel ve müspet tarafları gösterilerek yüceltilmiştir.⁸

Romandaki önemli konulardan biri de mizah meselesidir. Mithad Efendi, fikrini okurlara iletebilmek ve kabul ettirebilmek için her yolu denemekten kaçınmaz. Bu nedenle romana mizahı sokar. Kaba bir mizah anlayışıyla okuyucuyu hem eğlendirir, hem de ele aldığı olumsuz tipi okuyucunun gözünden düşürür. Bu özellik romana ilk kez A. Mithad ile girmiştir.

Geleneksel Anlatım Şekillerinin Tesirleri:

Romandaki, "*ak ile kara*" gibi ortaya çıkan "*zıt kutupluluk*" ilkesi, en dikkat çekici özellik olarak karşımıza çıkar. Thomas Mann'ın "*Büyülü Dağ*" adlı eseri bu ilkeyi başarılı bir şekilde

⁶ KAPLAN, (1987:101)

⁷ KAPLAN, (1987:101)

⁸ KAPLAN, (1987:101)

uygular. Yazar, kendisini aradan çekerek biri Doğu'yu, diğeri Batı'yı temsil eden iki temel figür vasıtasıyla bu prolematiği anlatır. Mithad Efendi gibi taraf tutmaz. Batı'da Modernist romanda, romancı kendisini geriye çekerek iki karakteri, iki bakış açısıyla inceler. Gerçeği daha iyi yakalayan bir yaklaşım tarzıdır bu. Mesaj konusunda belirsiz ve subjektiftir. A. Mithad'ta ise, bu yok denebilir. Çünkü, A. Mithad Rakım'ın, yanında tavır takınır. Roman yazarken hakim olan görüş islâm ideolojisi. Bu yönü ile birazda mesnevileri andırır. Burada esere tek gözle bakılır. İslam ideolojisine dayanan bir dünya görüşünün yaklaşımı mevcuttur. Biraz abartırsak, Felatun Beyle Rakım Efendi roman için "*tasavvuftan arındırılmış islâmî ideolojiyi yansıtan bir mesnevidir*" de diyebiliriz.

Mithad Efendi'nin romanı, belli bir ideolojinin ya da islami ahlakın savunuculuğu ve öğretilmesinden ibarettir. Bu yüzden sanat değeri ölçülürken teknik bir hata göze çarpar. Felatun Beyle Rakım Efendi'de kahramanlar, romancının bakış açısıyla birleşirler. Bu yüzden kahramanlar karakterlerden ziyade tipleri temsil ederler. Bu itibarla da mesnevilerle benzeşirler.

Romanda olaylar biraz daha entrik bir şekilde işlenir. Mesnevilerde ise şematiktir. Aşk konusunu işlerler. "*Görme, aşık olma, ayrılma, birleşme ya da ölme*" şeklinde gelişir olaylar dizisi. Romanda ise, olay örgüsü çeşitli entrikalarla çoğaltılır ve zenginleştirilir. Kişiler işlenirken belli oranda psikolojik yönleri ve iç dünyalar ele alınır. Namık Kemal'in "*İntibah*" ında olduğu gibi çevre ile insan arasında ilişkiler ve bağlar kurulmaya çalışılır.

Felatun Beyle Rakım Efendi romanında aşk, yavaş yavaş ve içten içe gelişir. Yazar, romanın muhtelif bölümlerinde kısa kısa temaslarla bu aşkın gelişimini anlatır. Oysa Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat'ta aşklar, mesnevi ve halk hikâyelerinde olduğu gibi derhal birbirlerine vururlar. Aralarındaki aşk duygusu başka duygularla beslenmediği için basit bir seviyede kalır. Mithad Efendi bu noktada basit de olsa çeşitli duyguları birleştirmeye çalışmıştır. Bu psikolojik ve estetik açıdan yeni bir şeydir.

Felatun Beyle Rakım Efendi'nin getirdiği önemli yeniliklerden biri de, ibret verme yerine, bilgi verme anlayışıdır. Mesnevilerin

mesajı son derece basittir. Mesneviler bu mesajı biraz da eğlendirerek verir. Roman ise yeni bir dünya görüşü ile ortaya çıkar ve bunu eski topluma dayatmaya çalışır. Yazar, romanı okuma aracı yapar. Mesnevisinin ibret verme anlayışıyla, Tanzimat'ın bilgi verme anlayışı çelişir. Bu da eski ile yeni arasındaki büyük bir gerilimdir. Bu, aynı zamanda, eski ve yeni dönemin şartlarını ve farklılıklarını ortaya koyar.

Rakım tipinin benzerleri, modern romanda biraz daha azdır. Roman, ideal insanı bulmakta zorlanır. Rakım tipi birazda gelenek edebiyatına dayanır. Rakım Efendi mesnevilerdeki kahramanların biraz daha modern ve olağanüstülüklerinden arındırılmış bir örneğidir. Bu yüzden romancı hep yeni bir tipin arayışındadır. Mizancı Murat, "Turfanda mı Turfa mı?" eserindeki "*Mansur Bey*" tipiyle bu arayışı doğrular.

Tanzimatla başlayan bu arayışlar ve "Felatun Beyle Rakım Efendi" gibi zıt karakterlerin prototipi A. Mithad'ın romanlarına dayanır. Bu nedenle Felatun Beyle Rakım Efendi romanı bir gelenek oluşturmuştur denilebilir.

Bu açıdan bakıldığında mirasyedilik, alafrangalık ve Batılılaşma Tanzimat'tan 1950'lere kadar Türk romanında belirleyici bir rol oynamıştır.

"Felatun Beyle Rakım Efendi" romanında dikkatimizi çeken bir diğer husus da halk kültürü unsurlarının sıkça kullanılmasıdır. Aşık ve halk hikâyelerindeki sohbet havası, kıssadan hisse bölümlerindeki izleyiciye sesleniş ve bilgilendirme geleneği Felatun Beyle Rakım Efendi romanının teknik yapısını oluşturur.

A. Mithad Efendi, yazımızın başında da belirttiğimiz gibi, romana okuyucu ile içiçe, sohbet edasında ve adeta merhaba diyerek başlar. Zaman zaman okuyucuya döner, onları olayın içine çekmeye çalışır. Yazar, roman içerisinde okuyucunun sorabileceği muhtemel soruları sorar ve yine kendisi cevaplandırır. Bütün bunlar aşık hikâyeleri ve meddah geleneğinin incelmış uzantısından başka bir şey değildir.

Pertev Naili Boratav, "İlk Romanlarımız"⁹ adlı yazısında ilk hikâye ve romanları değerlendirirken meddah hikâyelerinin önemi üzerinde durur. A. Mithad'ın roman geniş okur kitlelerine kabul ettirebilmek için meddah gibi davrandığını, okuyucuyla konuştuğunu, onların fikirlerini sorduğunu, okuyucuların sorabileceklerine cevap verdiğini, kıssadan hisse çıkardığını görüyoruz. Doğal olarak çocukluklarından beri dinledikleri ve okudukları masalların, halk hikâyelerinin meddah taklitlerinin oluşturdukları bir birikimden yararlanmışlardır.

Türk romanı, sadece Avrupa romanını taklitle kalmamıştır. Onun eski Türk hikâyeciliğinde kökleri vardır. Modern Avrupa romanı, bu hikâyecelik üzerine bir aşu vazifesi görmüştür.¹⁰

Tanzimat hikâye ve romanı, başlangıçta Fransız romanından hareketle yola çıkmıştı. Ancak konu ve seçilen tiplerin ana kaynağı Fransız romanı değil, meddah ve âşık hikâyelerine dayanır. Tanzimat dönemi Türk romanının belli başlı eserlerine bir göz atıldığında görülecektir ki, konu ve tipler eski hikâye geleneğimizin bir devamı gibidir.

Tanzimat romanının işlediği, esaret, görücü usulüyle evlenme, mirasyedilik, batılaşlama hareketleriyle başlayan toplumsal değişim, eskiden beri Türk toplumunda yaşanan, zaman zaman da vurulan konulardır. Bu konular ve meddah hikâyelerinde en çok kullanılan konular arasındadır.

Bu hikâyelerdeki akla - kara gibi iki zıt karakteri canlandıran tipler, biri melek diğeri şeytan kurbanı ya da kibar fahişe tipleri, az çok Türk hikâye geleneğinde yer bulmuş tiplerdir.¹¹

A. Mithad Efendi'nin romanlarında, okur kitlesinin çoğaltılması ve seviyelerinin yükseltilmesi için okurun dünyasına hitap edebilecek; İslâm ideolojisi, ahlâk ve kültüründen hatta meddah ve âşık hikâyelerinden izler taşıyan basitten zora doğru bir gidiş vardır.

⁹ BORATAV, Pertev Naili, Folklor ve Edebiyat, Adam Yayınları, İstanbul, 1992, s.310

¹⁰ BORATAV, (1992: 310)

¹¹ MORAN, (1983:21)

Romana şiir ve musikîsinin sokulması ve bunların üzerinde önemle durulması; bu suretle Osmanlı kültürü ve yaşayışını aksettirmek amacıyla olduğunu gösterir. Zaman zaman Divan edebiyatı geleneğinin etkileri görülür. “Aşk, bâde, arap, saki” kelimeleri ile anlatılan eğlence meclisi, Divan edebiyatındaki meclisleri hatırlatır.

Can ile Rakım arasında geçen tutkulu aşk pasajları, eski edebiyatımızda âşık'ın sevgiliye ulaşması için çektiği binbir cefayı andırır. Vuslat ahirete kalır. Bir şartla ki, burada âşık olan kızdır, oysa Divan edebiyatında kız devamlı maşuktur. Mithad Efendi bazı kavramları değitirmesine rağmen, Divan edebiyatındaki benzetme geleneğini devam ettirir.

Yazar, âşık hikâyeleri ve mesnevilerdeki yüceltilmiş sevgiyi Batının kokuşmuş cinselliğine tercih eder ve bu sevginin mükafatının ahirette mutlaka alınacağı inancını işler. Hatta bunu Hıristiyan olan Can'n ağızından söyletir.

Romanda, Farsça şiirlere Türkçe şiirlerden daha fazla yer verilmiş olması oldukça dikkat çekmektedir.

A. Mithad Efendi, konu geçişlerinde çok kere kullandığı dil, üslûp ve ortaya koyduğu tavır bakımından, biraz da halk hikayeciliği ve meddah geleneğinin devamı gibi gözükür.

Bu arada şunu da belirtelim ki; Mithad Efendi'nin, halk hikâyeciliği ve meddah geleneği ile Divan edebiyatı unsurlarını isteyerek kullandığını söylemek zordur. Bu durum biraz tesadüfidir daha ziyade mecburiyetten kaynaklanır. Batı ile Osmanlı yaşayışını birleştirmek azmi onda âşık ve meddah geleneğinden faydalanma isteği uyandırmıştır. Kaldı ki, yüzyıllarca süren koca bir medeniyetin id bakılırsa eolojisi ve kültürü edebiyatında çoktan beri kullanılan belirli örnekler oluşturmuştur. Bu açıdan Mithad Efendi'nin yukarıda saydığımız unsurlardan etkilenmemesi, zaman zaman onları kullanmaması düşünülemez. Mithad Efendi'nin bu yönünü, romanın bizde daha yeni doğduğu bir devirde gayet tabii görmek ve hoş karşılamak gerekir. Aksini düşünmek, doğrusu ona haksızlık etmekten başka bir şey olamaz.

Felatun Bey ile Rakım Efendi romanı, gelenek esas alındığında bir sapma olarak görülür. Bu eserin; halk hikâyeleri, mesnevi, destan, masal ve meddah geleneğinden modern romana geçişi temsil ettiği söylenebilir. Roman biraz daha matematiksel bir yaklaşımla, sıfır noktası düzlemi üzerinde değerlendirecek olursak; geleneğe karşı bir sapma ve büyük bir baş kaldırı açısından negatif, modern Türk romanının doğuşu, gelişimi, teknik ve prototipler açısından pozitif tarafta, bir kilometre taşı olarak ele alabiliriz.